

»MI FURLANSKI SLOVENCİ VEMO, DA JE DELO DIKL TEŽKO,
PONIŽEVALNO IN NAGOBARNO ZA VSAKO ŽENSKO,
ZLASTI MLADO.« KAKO SO PISALI O DIKLAH V ČASOPISU
MATAJUR (1950–1973)

PETRA TESTEN

Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
ICK, Ljubljana
petra.testen@zrc-sazu.si

Izvleček: Časopis *Matajur* – dolga leta edini časopis Beneških Slovencev, ki je kot *Glasiło Slovencev v Videmski pokrajini* izhajal med letoma 1950 in 1973 – je namenil številna besedila tedaj aktualni problematiki pojava *dikl**, množičnega zaposlovanja beneških deklet in žena v gospodinjstvih italijanskih mest, ki pa so to delo opravljale že v 19. in potem tudi v 20. stoletju. V prispevku, ki je pred nami, bomo osvetlili te zapise, ob tem pa opozorili na dejstvo, da so jih pisali moški in da je bil nemalokrat pogled žensk na poklic služenja popolnoma drugačen.

Ključne besede: *dikle*, *Matajur*, hišno delo, emigracija, Beneška Slovenija

«NOALTRIS SLOVENS FURLANS O SAVÌN CHE IL MISTÏR DES DIKLE AL È DÛR, AL SVILÌS E AL MET IN PERICUL OGNI FEMINE, MASSIME CHÈS ZOVINIS.» CEMÛT CHE A SCRIVEVIN DES DIKLE INTE RIVISTE MATAJUR (1950–1973)

Struc: La riviste *Matajur* (par tancj agns i Slovenc de Sclavanie a vevin dome chê riviste, che e jessi tant che orghin di stampe dai Slovenc da la provincie di Udin dal 1950 al 1973) e avodà cetancj numars ae cuestion atuâl par chei timp che e tocjave lis *dikle*, che cussi si clamavin lis fantatis e lis feminis de Sclavanie che a levin a servizi intes citâts talianis, compagn che a fasevin bielzà tal secul XIX e daspò ancjemò vie pal secul XX. Intal contribût che al ven daûr o ilustrarin chei scrits; inta chel istès timp o metarin in lûs che i lôr autôrs a jerin umign e che no da râr la idee des feminis sul mistîr di servî e jere dut altri.

Peraulis clâfs: *dikle*, *Matajur*, servizi tes cjasis, emigrazion, Sclavanie

»Non c'è luogo ove, fin dalla prima infanzia, s'insegna a rispondere „comandi“ quando un adulto ti chiama; solo in Friuli, quasi per abitarci fin da piccoli a fare una vita da servi. Nelle città riconoscevano subito le friulane per questa loro radicata abitudine.«

Miceu, *La valigia di Teresa*¹

* *Dikle*, ita. *domestiche*, *donne di servizio*, imenovali so jih tudi *donne*, *serve*.

¹ Miceu 2008: 136.

Dikle je beneški izraz za dekleta, ki so služila v (italijanskih) mestih kot hišne pomočnice, služkinje. Vse od sredine 19. pa do srede 20. stoletja so *dikle* na svoji koži občutile ambivalenten odnos družbe do njihove zaposlitve: po eni strani so za izvirne družine in s tem tudi za regijo predstavljale znaten vir sredstev (denar so redno pošiljale domov), po drugi pa je postajal njihov poklic vse bolj predmet obtoževanja, njihova odločitev za odhod in življenje v tujem mestu pa deležna

Slika 1: Naslovnica *Matajurja*, Glasila Slovencev v Videmski pokrajini (1950–1973).

številnih obsodb.² Pri delu naj bi bile nenehno izpostavljene nevarnosti nemoralnega vedenja, prevzemanju tujih navad, ne nazadnje pa tudi izgubi zdravja, z odhodi v mesta naj bi bile so-krive za praznjenje domačij, uničevanje družin itd.³ Zaposlovanje v hišni sferi, bodisi v obliki gospodinjske pomoči ali pa kot pomoč pri varstvu otrok, je bila posebnost ženske emigracije. Bila je vezana na mestno okolje, zasebno sfero družin, in zato v primerjavi z moškim zaposlovanjem manj občutljiva za nihanje gospodarskega sektorja. A tudi na tem področju je v šestdesetih letih 20. stoletja, z industrijskim razcvetom predvsem nižinske Furlanije, prišlo do sprememb in z njimi postopoma do zatona množičnega pojava *dikl*, ki so se vse bolj zaposlovali v tamkajšnjih tovarnah.

² O podobnem odnosu izvirne družbe do podeželskih deklet, ki so služila v Trstu in Gorici, glej: Verginella 2006: 143; Testen 2013: 201, itd.

³ Ob zgoraj naštetem ne moremo mimo omembe aleksandrink, poznanih tudi pod imenom *alessandrine*, *les Goricennes*, *les Slovènes*, *les Slaves*. Gre za danes že dobro poznan migracijski val deklet in žena, ki so predvsem z Goriške, Krasa in Vipavske doline odhajale vse od druge polovice 19. stoletja, za časa gradnje in odprtja Sueškega prekopa leta 1869, pa do konca šestdesetih, začetka sedemdesetih let 20. stoletja v Egipt (v Aleksandrijo in Kairo). Odhajale so k družinam kot guvernante, služkinje, varuške, dojilje. Kot ženske, ki so uhajale iz slovenskega narodnega bazena, so kmalu postale predmet spotike in njihova moralna čistost je bila osrednji cilj delovanja katoliške mreže, ki je v Egiptu poskrbela za njihovo varnost, predvsem pa moralno čistost. Medtem ko je ta mehanizem nadzora v Egiptu deloval v dobrobit žensk, se je v domačem okolju razširil škodljiv mit o aleksandrinkah kot ženskah, ki so zapustile svoje otroke in družine ter odšle v črno Afriko. Mit je trdoživo vztrajal skoraj vse do danes. Več glej: Makuc 1993; Koprivec 2006; Škrlić 2009; Verginella 2011; Pevec 2011; www.aleksandrinke.si (vpogled 29. 9. 2015) itd.

Vsekakor pa je bil ta poklicni profil znotraj velikega toka množičnega izseljevanja, ki je v povojni Beneški Sloveniji⁴ postalo osrednja determinanta razvoja, skupaj z vsemi demografskimi, socialnimi in gospodarskimi posledicami, več časa pomemben dejavnik v regiji (Kalc, Kodrič 1992: 206; Kalc 2002: 62–65; Kalc 2008; Kalc 2009: 38–40, 62–63; Pagani 1968: 173 itd.).

Časopis *Matajur* – dolga leta edini časopis Beneških Slovencev, ki je kot Glasilo Slovencev v Videmski pokrajini izhajal med letoma 1950 in 1973⁵ – je temu toku sledil s svojimi prispevki, prav tako, kot je namenil številna besedila problematiki množičnega pojava zaposlovanja beneških žensk v gospodinjstvih italijanskih mest. V prispevku, ki je pred nami, bomo torej osvetlili predvsem zapise o *diklah* v *Matajurju*. Besedila odražajo odnos, ki so ga do izseljevanja žensk zaradi njihovega dela imeli možnost izraziti predvsem moški (pisci). Naj pri tem poudarimo, da je od sredine 19. pa vse do sredine 20. stoletja mogoče slediti množici časopisnih člankov, uradnih dopisov pa tudi (poljudne) literature, ki v večini primerov do poklica gospodinjske pomočnice izražajo predvsem obtoževalni odnos (podoba »Lepe Vide«);⁶ v naracijah izstopa obža-

⁴ Pod oznako Beneška Slovenija je mišljeno območje porečja Tera, Nadiških dolin in Režije – ozemlje zgodovinske poselitve Slovencev v Videmski pokrajini z izjemo Kanalske doline. Gre za območje, ki je glede na tradicijo izseljevanja specifično tako v primerjavi s slovenskim ozemljem, ki mu je blizu glede na etnično sestavo prebivalstva, kot znotraj italijanskega ali ožje furlanskega in beneškega teritorija, katerega del je v socialno-ekonomskem pogledu in kamor je politično-upravno vključena že več stoletij – z izjemo krajšega avstrijskega obdobja. Glej: Kalc, Kodrič 1992: 197–198.

⁵ Po letu 1974 mu je sledil tednik *Novi Matajur*.

⁶ Podoba lepe Vide najdemo v ljudskem izročilu, nastala

Slika 2: Adele Paletti (v sredini) leta 1934 v Rimu skupaj z drugimi rezijanskimi *diklami* (Vir: *Jadranski koledar* 1991, 101).

lovanje zaradi »moralnega in fizičnega propada« žensk, čemur naj bi sledila »zaslužena kazen« in obžalovanje za napačne odločitve (Barbič, Brezigar 1999: 43. Tudi: Testen 2010: 86; Page Moch 2006: 9). A prav *dikle*, podobno kot njihove stanovske kolegice drugod po Evropi (npr. Moch 2006, v sodobnem času tudi npr. Parreñas 2001), svoja dela največkrat niso razumele kot *schiaivi-*

pa naj bi v času med 9. in 11. stoletjem, ko so Mavri (iz severne Afrike, Španije, Sicilije) napadali obalna mesta Jadrana. Z motivi lepe Vide, ki so prepoznavni predvsem po hrepenenju, vključujejo pa tudi mater, ki zapusti bolnega otroka in ostarelega moža, prevaro in kesanje, obžalovanje, smrt otroka itd., so se ukvarjali tudi slovenski literati, od Franceta Prešerna, Josipa Jurčiča, Josipa Vošnjaka, Ivana Cankarja itd. in ne nazadnje Antona Aškercu v znani pesniški upodobitvi Egipčanka. Glej npr. Avsenik Nabergoj 2005: 276–288; Avsenik Nabergoj 2010; Golež Kaučič 2007; Grafenauer 1943; Pogačnik 1988 itd.

tu (suženjskega), kot *maledet* (prekletstva) (Anon. 1958: 1–2), o čemer tarnajo moške v *Matajurju*. Njihove zgodbe, pripovedi in izkušnje nizajo drugačno zgodbo, ki ravno zaradi tega preizprašujejo zapisane in samoumevne predstave, ki so se sčasoma prijele zgodovinskega spomina, ali kot zapiše Jernej Mlekuž, »pričevanja posameznic in posameznikov vedno v sebi nosijo baklo *upora*« (Mlekuž 2009a: 9–13),⁷ ki ruši podobe ubogih, nebogljjenih in izkoriščanih žensk.

Pojav *dikl* in njihovo izseljevanje v italijanska mesta (od tam pa pogosto še marsikam drugam, od iskanja boljših služb, dela v tovarnah do odhoda v tujino) je bil zagotovo množičen pojav, vendar podrobnejše, kompleksne in poglobljene študije na to temo ne poznamo.⁸ Problematično je tudi ugotavljanje njihovega števila, saj jih statistične obdelave niso zaznavale; gre za poklic, ki se je najpogosteje udejanjal »na črno«. Večina teh deklet in žena je bila po uradnih statistikah uvrščena v kategorijo neaktivno prebivalstvo (Mlekuž 2009: 127). Časopis *Matajur* postreže z nekaj ocenami, ko v letu 1957 objavi naslednji zapis: »Tisoči naših čeč in žena delajo po vsem svetu kot dikle ali kot Italijani pravijo »domestiche« ali »donne di servizio« pri bogatih družinah po mestih. /.../ Največ naših čeč so dikle v Italiji. Brali smo v italijanskih žurnalih, da so lani v Rimu v začetku decembra zbrali 50.000 dikil skupaj, da bi študirali, kaj je treba napraviti, da bi jim pomagali. Med 50.000 diklami v Rimu jih je precej tisoč iz Furlanije in med njimi seveda nekaj sto iz Beneške Slovenije.« (Anon. 1957: 1) Nekaj let za tem, natančneje leta 1961, je zapisano takole: »Iz vsega čedajskega mandamenta gre na delo v emigracijo

⁷ Mlekuževa *nona* (ki je med drugim obvladala štiri jezike: slovensko, italijansko, francosko in poljsko) je določeno obdobje služila tudi kot hišna pomočnica pri družini industrialcev v Gorici, njeno pričevanje v tej smeri pa predvsem ruši predstave o kapitalistih kot umazanih izkoriščevalcih, saj sta jo sestri, ki ju je v »goriškem« obdobju varovala, pozneje velikokrat obiskovali na njenem domu, avtor pa je bil priča tesnim vezem med njimi, ki jih niso prekinile niti oddaljenosti niti meja med Italijo in Jugoslavijo niti ideološke ali katere druge razlike.

⁸ Do sedaj se je z *diklami* še največ ukvarjal Jernej Mlekuž. Glej: Mlekuž 2004; 2005; 2009; 2009a; 2014. Ob Mlekužu sta tu še zapisa pričevanj oziroma spominov dveh služkinj, in sicer: Miceu 2008; Kodrič 1990.

1.180 žensk, samo iz slovenskih občin v Nadiških dolinah pa emigrira zdaj 806 naših čeč in poročenih žen. To pomeni, da pada na naše slovenske kraje 73% vseh žensk, ki emigrirajo iz Čedajskega mandamenta. [...] Pri tem pa nismo računali, da gre iz naših vasi še en toliko naših žensk za dikle in kameriere po velikih italijanskih mestih.» (Anon. 1961a: 1) V študiji, ki sta jo izdala Onorato Lorenzon in Pietro Mattioni leta 1962, sta ocenila, da se je v tridesetih letih 20. stoletja zgodila prava eksplozija mobilnosti, ko naj bi Furlanke kot migrantke, večinoma zaposlene kot služkinje, dosegle število 26.322 (Lorenzon 1962: 62–63).⁹

Pojav *dikl* je v drugi polovici šestdesetih let postajal vse manj množičen, čemur so botrovali tako družbeni kot ekonomski vzroki, obenem pa so bili ti procesi odraz administrativnih sprememb. Na posameznih območjih Beneške Slovenije je bilo te procese mogoče zaznati z različno hitrostjo; v Nadiških dolinah so npr. dekleta zelo kmalu zamenjala poklic hišne pomočnice za delo v tedaj cvetoči industriji ravninskega dela Furlanije. V *Matajurju* tako piše: »Naše čeče morajo iti za dikle, ker nimajo nobene izbire. Saj pri nas ni nobenih fabrik in ne ostane zanje drugo, kot grenka služba dikl. Poile, ko so že nekaj časa v službi po famulijah, ki nekatere že znajo pomagati, da preberejo službo ali pa, da se poročijo« (Anon. 1958: 1–2). Poklic *dikle* je največkrat pomenil neko krajšo življenjsko fazo, v veliki večini primerov od nekaj mesecev do deset let, zanj pa so se odločala predvsem mlajša dekleta, stara med dvanajst in dvaindvajset let, medtem ko so čakala na poroko, si z delom ustvarjala »balo«¹⁰ oz. pošiljala denar domačim. Govorimo o t. i. *life-cycle service*, zaposlitvi, vezani na določeno življenjsko obdobje in na migracijo tipa podeželje–mesto (Hajnal 1984; Mitterauer 1990). Seveda kot vedno izjeme potrjujejo pravilo. Ob povedanem pa se nam zastavi vprašanje, kako so si dekleta pravzaprav iskala

⁹ Za ocene deleža ženskega prebivalstva med izseljenci v letih 1951 in 1981 na vzorcu desetih občin Beneške Slovenije (dobro je viden porast ženskega izseljevanja), glej več: Mlekuč 2005: 130.

¹⁰ Balo tvorijo predmeti, ki jih dekle pripravlja praktično vse življenje za gospodinjstvo, ki si ga bo ustvarila po poroki. Po navadi so balo sestavljali naslednji predmeti: osebno perilo, posteljnina, posoda, skrinja za blago in druge gospodinjske potrebščine.

Zakon o diklah na papirju

Zakon (legge) o diklah je parlament v Rimu še davno odobril in ga je objavila Gazzetta Ufficiale ter je zato stopil v veljavo, toda izvajajo ga pa še ne. Nastala je velika zmeda, prava konfuzija, kako plačevati rabe asiguracijske bolnice za invalidnost, starost, za bolezi, za zaščito dikl, ki so matere itd. Se zdaj niso konstituirali provincialnih komisij, ki bodo določale, koliko bodo znale plače v vsaki posamezni provinci, koliko bodo na primer plačevali dikle v Piemontu, koliko v Lombardiji in koliko v Venetu pri nas. Tudi se še niso zgihali, koliko bo dobila dikla plače na roko, kakrat ko bo šla poleti na ferije. Novi zakon prepoveduje, da bi privatniki iskali in dobivali službe diklam, ker je bilo posebno v reklamah o odobritvi službah vse polno lumparje. Namesto službe so se skrivale za avizj perkerije, ki jih je v velikih mestih vse polno. Poselne organizacije bi morale iskati službe za dikle in jih postavljeni v pošteno službo. Toda teh organizacij še zmeraj ni

in vsaka dikla dobi še zmeraj službo kakor ve in zna, včasih dobro, včasih pa pade v mlako kot muha v močnik.

Kako je torej z zakonom o diklah? Kakor z večino novih zakonov pri nas v Italiji, bo treba precej časa, da začnejo funkcionirati. Dikle si same iščejo preko svojih prijateljev službe in jih menjaajo. Gredo na ferije kot dosedaj, najraje ši domov in prinesejo s sabo vse polno cuni, da se pokažejo v vsaj, kako so supermoderne. Ker je dikl nimar manj, lažje dobijo delo in morajo padrone biti z njimi obrabne in ne smejo več z njimi postopati tako kot v starih časih.

Morda se bodo oblasti sedaj v jeseni zagnale in ustanovile razne komisije, ki jih zakon predpisuje in tudi uredile plačevanje alikvot za razna socialna osiguranja, tako da bodo tudi dikle osigurane za slučaj bolezni, smrti, starosti in bolezni kot so že osigurani vsi drugi ljudje, ki so kjersibodi v kakšni službi.

Slika 3: Članek *Zakon o diklah na papirju* (Vir: *Matajur*, št. 16, 1958, 1).

delo. Vse do prve svetovne vojne je bilo mogoče priti do pomoči v gospodinjstvu oz. službe hišne pomočnice predvsem na tri osnovne načine: preko časopisnih oglasov, s pomočjo (zasebnih in javnih) posredovalnic za delo,¹¹ najpogosteje pa preko ustnih informacij ter priporočil. *Dikle* so si – podobno kot stanovske kolegice po Evropi – delo najpogosteje poiskale same, s pomočjo sorodnic, prijateljev ali sovaščank (mreže poznanstev), ki so že bile zaposlene pri določeni družini v mestu (Mlekuč 2004: 150; Budde 2000: 148–149.; Testen 2010: 287–288; Žagar 1986: 24–25 itd.). O tem mreženju pričajo tudi zapisi v *Matajurju*: »Službe za dikle so si naše čeče poiskale do zdej same, največ preko prijateljev in znank, ki so že bile v službi. Kakšenkrat se obračajo nekatere družine tudi na domače duhovnike, da bi jim dobili poštene dikle, na katere bi se lahko zanesle« (Anon. 1958: 1–2). In še: »Lansko leto je šlo iz Furlanije 4.560 žensk na delo v tujino. Preko provincialnega urada za delo (Ufficio provinciale del lavoro) je šlo samo 229 žensk in kar 4.218 so pa same dobile delo. Ali ne izgleda smešno, da so vsi ti uradniki, ves ta aparat, dobili službe samo za približno 200 žensk, medtem ko pa je kar 4.000 žensk samih dobilo brez birokratov delo« (Anon. 1958a: 2). Kot smo lahko razbrali iz zgornjega prispevka, so imeli pri

¹¹ Občinske urade za zaposlovanje se je uporabljalo večinoma le v povojnem obdobju. Glej: Mlekuč 2004: 150.

iskanju deklet veliko vlogo tudi duhovniki, vaške avtoritete, saj so zagotavljali, da bo delodajalec dobil pridno, marljivo, moralno neizprijeno dekle, hkrati pa so pri dekletovi družini odigrali pomembno vlogo posrednika, varuha in garanta, da se dekleta v oddaljenem mestu ne bo izgubilo, izpridilo. Včasih so se kot vezni člen pojavile nune, ki so čede tudi dobro izučile za gospodinjska opravila (Kodrič 1990: 100–102; Mlekuž 2004: 150). Že v medvojnem obdobju, deloma pa tudi v času po drugi svetovni vojni, so se bodoče služkinje na tečajih gospodinjstva učile kuhati, šivati, likati in opravljati vsa potrebna gospodinjska dela. V časopisu *Matajur* najdemo kar nekaj prispevkov, ki opozarjajo na nekvificiranost mladih deklet pred odhodom k italijanskim družinam in na potrebo po »profesionalni šoli za naše čede« (Anon. 1959: 1; Anon. 1960: 3; Anon. 1960b: 1).

Kako pa je bilo urejeno delovno razmerje? Večina služkinj je bila neprijavljenih, kot smo že omenili – delale so »na črno«, kar je obenem pomenilo, da so bile brez delovne knjižice, s tem pa tudi brez vsakršnih (socialnih in pravnih) ugodnosti in ne nazadnje brez zaščite. Prvi zakon, ki je urejal delovno razmerje in z njim plačilo, zavarovanje, dopust, nastanitev in podobno, je začel veljati sredi leta 1958. Kakšna je bila dejanska praksa, nam pove prispevek v *Matajurju*, objavljen nekaj mesecev po sprejetju zakona: »Zakon (legge) o diklah je parlament v Rimu že davno odobril in ga je objavila Gazzetta Ufficiale ter je zato stopil v veljavo, toda izvajajo ga pa še ne. [...] Kako je torej z zakonom o diklah? Kakor z večino novih zakonov pri nas v Italiji, bo treba precej časa, da začnejo funkcionirati. Dikle si same iščejo preko svojih prijateljic službe in jih menjajo. Gredo na ferije kot dosedaj, najrajši domov in prinesejo s sabo vse polno cunj, da se pokažejo v vasi, kako so supermoderne. Ker je dikl nimar manj, lažje dobijo delo in morajo padrone biti z njimi obzirne in ne smejo več z njimi postopati tako kot v starih časih« (Anon. 1958b: 1). Zaradi neurejenih dokumentov pa so imele služkinje zelo malo možnosti za uveljavitev pokojnine, kar prikazuje tudi naslednji zapis v *Matajurju*: »Duò ima par nas penzion? [...] Naše dikle, taužentou naših dikel po italijanskih, švicarskih, angleških in drugih mestih, še ne vedo, kaj se pravi imjeti na stara ljeta penzion. Enkrat niso ble

Ženske iz Furlanije v emigraciji

Lansko leto je šlo iz Furlanije 4.560 žensk na delo v tujino. Preko provincialnega urada za delo (Ufficio provinciale del lavoro) je šlo samo 229 žensk in kar 4.218 so pa same dobile delo. Ali ne izgleda smešno, da so vsi ti uradniki, ves ta aparat, dobili službe samo za približno 200 ženske, medtem ko pa je kar 4.000 žensk samih dobilo brez birokratov delo.

Največ žensk, in sicer 3.389, je odšlo v Švico, samo po nekaj sto pa v Francijo in Nemčijo.

Ženske, doma iz Furlanije, ne gredo radi več za dikle v Italijo, ne gredo pa za dikle niti v tujino, kjer so dobro plačane. Največ žensk je dobilo delo v švicarskih tovarnah za čokolado in piškote, nekaj jih je šlo za sobarice po švicarskih hotelih in nekaj celo v fabrike za ure.

Cez morje je šlo 273 žensk, od teh so skoro vse same dobile delo in komaj za petnajst od njih je našel službo provincialni urad.

Velik del teh žena in čede iz Furlanije je doma iz naših vasi iz Beneške Slovenije. Poznamo jih vse polno – ki delajo v Švici. Čeravno je daleč potovanje na delo v emigracijo, se nam pa zdi, da je boljše, da hodijo v tujino, kot pa da bi šle za dikle po mestih, kjer izgube zdravje in še kaj drugega.

Slika 4: Ženske iz Furlanije v emigraciji (Vir: *Matajur*, št. 10, 1958, 2).

dikle sikurane in zato niso dobivale penzije. Sada imamo že postavo, legge, za penzije diklam, a na žalost venčpart naših dikel nima v reguli svojih kart, da bi dokazale, dimostrale, da so zadosti ljet djelale. Dostikrat jim tudi 'padrone' niso dale 'ričevute', da so par njih djelale« (Anon. 1960a: 1–2).

Vsakdanjik služkinj je bil naporen in je vča-

sih dopuščal le nekaj ur prostega časa, navadno enkrat tedensko ali celo enkrat na štirinajst dni, največkrat ob nedeljah, včasih pa tudi ob četrtek popoldne (Anon. 1958: 1–2). Ker so bile razdalje od doma do na primer Milana, Rima, Gorice in Trsta velike, služkinje po več let niso obiskale svojih domačih. Sčasoma se je tudi to spremenilo, saj so bile sodobne služkinje v več primerih zaposlene kar v bližnjih mestih (Čedadu, Vidmu) in so svoje domove obiskovale vsak teden. Obstajale so občutne razlike v plači pri tistih, ki so delale na primer v Vidmu, in onih, ki so služile v Milanu ali Rimu;¹² v *Matajurju* iz leta 1960 lahko preberemo, da so

¹² Okrog leta 1900 naj bi v Berlinu več kot polovica zaposlenih služkinj prejemale manj kot 200 mark na leto, v Londonu je letni zaslužek služkinj dosegel 20 funtov, povprečna mesečna plača služkinje v Peterburgu pa je bila med 3 in 6 rubljev (Budde 2000: 153–154). Zaslužek služkinj se je po slovenskih mestih pred prvo svetovno vojno gibal med 2 in 3 goldinarji začetne plače, z leti pa je ta vsota narasla na interval med 10 in 12 goldinarjev mesečno (Žagar 1986: 37; Dobrič 1934: 113–114). Pri višini izplačila je bilo veliko odvisno tudi od mesta zaposlitve, saj so bili pogoji v večjih krajih ali industrijskih središčih boljši kot pa v kakih podeželskih občinah. Razlikovali so se tudi zaslužki posameznih hišnih pomočnic: služkinja je bila plačana glede na vrsto dela, kvalifikacijo in delovne izkušnje. Tako je na primer tudi zgodovinar Franc Kos (1853–1924), ki je nekaj let živel v Gorici, kjer je skrbno vodil hišno blagajno in zapisoval tudi izdatke za služinčad, omogočil vpogled v plačilni sistem tega zaposlitvenega razreda; pokazalo se je, da je »dekla hje! npr. prejemale 1891 po 8 gld. mesečno, 1911 pa 11 gld., kar je vsega 27,3 % več; kuharica je dobiivala v začetku devetdesetih let mesečno 7 gld., pestrna pa 2,5 do 3 gld. Perici so plačevali od 1,40 do 2 gld., vrtnarja pa so najemali le v pomladnih mesecih, da je postoril težja fizična dela. Deklina meзда je predstavljala leta 1891 7,6 % gospodarjeve plače, do 1911 pa je njena vrednost padla na 3,8 %« (Šumrada 1984: 171). Goriškemu odvetniku, politiku, publicistu, planincu in jezikoslovcu Henriku Tumi (1858–1935) pa v enem izmed pisem julija 1900 žena Marija napiše: »Pepi daj 6 gl. za mesečno plačo« (ZHT; Marija piše Henriku, Tolmin, 29. 7. 1900). O zaslužku Slovenk v bližnjih ter bolj ali manj oddaljenih tujih mestih zgovorno pričajo tudi primerjave med plačami aleksandrinsk v Egiptu ter deklet, ki so služila v bližnji Gorici ali Trstu. V Egiptu delujoči zdravnik Karel Pečnik npr. poroča o mesečnem zaslužku, ki je bil kar štirikrat večji kot doma, ob tem da so dojitje lahko prejele kar trikratno plačilo služkinj (Pečnik 1902: 54). Dorica Makuc je zapisala, da so na prelomu stoletja služkinje v Trstu zaslužile 8 goldinarjev, na Dunaju 10 goldinarjev, mesečni zaslužek v Egiptu pa je znašal kar 20 do 40 goldinarjev (Makuc 1993: 17).

bile plače tu višje, in sicer v vrednosti med 20000 in 30000 lirami (Anon. 1960c: 1). Razlike so se nanašale tudi na tip dela, ki so ga dekleta morala postoriti: če so opravljala hišna opravila, je bilo njihovo življenje (prostorsko) omejeno v glavnem na dom; če so varovala in vzgajala otroke, so se lahko vključila tudi v zunanje življenje družine (možna je bila kombinacija obojega). Takšno pretirano vključevanje služkinj oziroma varušok pri raznih družinskih izletih, sprehodih, počitnicah in podobnem je dekletom pravzaprav zmanjševalo možnosti, da bi preživljale prosti čas po svoji izbiri, s sovrstnicami, najpogosteje z dekleti iz rodne kraja, kar je bilo večinoma, če je bilo le mogoče, v navadi pri tistih stanovskih kolegicah, ki so služile v mestih. Nekatere so imele več sreče. Medsebojne odnose in druženje med *diklami* je na primer lepo prikazalo pričevanje Adele Paletti, zapisano v *Jadranskem koledarju*,¹³ pa tudi mnoge druge pripovedi deklet o medsebojni pomoči, druženju, iskanju boljše službe in podobnem.

Odnosi v družinah, kjer so *dikle* služile, so bili zagotovo bistvenega pomena za kakovostno in človeka vredno življenje oz. službovanje. A to je za naše besedilo preobširno in kompleksno poglavje. Zato bomo nekaj pozornosti posvetili le še odnosu *dikl* do domačih, ki se je z leti spreminjal. Najprej v povezavi z zaslužkom: vse manj deklet je namreč pošiljalo denar domačim, tako da je »še!e »zadnjim diklam« zaslužek lahko pomenil tudi (vsaj delno) ekonomsko in socialno neodvisnost« (Mlekuž 2004: 155). V preteklosti so dekleta del zaslužnega denarja, kot smo že zapisali, namenila za balo, del pa pošiljala domov. Nekatere med njimi sploh niso imele nadzora nad svojimi prejemki, ker so delodajalci pošiljali njihov denar kar svojcem. Tako tudi furlanska služkinja Teresa, pripovedovalka življenjske zgodbe, ki jo je zapisala Adriana Miceu, pravi, da je zaslužila osem lir na mesec, a je njena mama vsak mesec pošiljala sovaščana, da je njeno plačo dvigoval, saj so denar potrebovali doma (Miceu 2008: 63). V vsakem primeru je večina deklet, ki so se v preteklosti odločile za delo gospodinjskih pomočnic v

¹³ Adele Paletti je bila Rezijanka, ki je najprej leto dni služila na Trbižu kot hišna pomočnica, nato pa tri leta v mestecu Lecce kot varuška. Po poroki se je vrnila domov. Glej: Kodrič 1990: 100–102.

italijanskih mestih, pošiljala pretežni del svojega denarja domov, v skupno gospodinjstvo blagajno, kar je pomenilo, da so bile kot aktivni člani družine bistvenega pomena za njeno preživetje. O tem priča tudi naslednje besedilo časopisa *Matajur*, ki odpira eno »klasičnih izseljenskih ran« (Mlekuž 2004: 149): »Dikle so ena najvažnejših socialnih plasti našega naroda. Če gre njim slabo, gre vsem nam slabo, če so one slabe, smo vsi mi slabi. Zato pomagajmo našim diklam, ker s tem pomagamo tudi vsem nam« (Anon. 1957: 1; tudi Anon. 1958c: 2). A kot smo zapisali, tudi dekleta so se sčasoma vse manj vračala domov, vse manj pošiljala svoj zaslužek družini in vse bolj prevzemala navade »tujega sveta«. Vasi so se praznile: »Naše čče: tiste, ki hodijo na delo drugam in tiste, ki ostanejo po nekem čudežu še doma, ne marajo ostati in dosti jih je, ki se ne marajo poročiti, omožiti na kakšno domače posestvo. Če le morejo, nočejo naše čče ostati doma v naših vaseh. [...] Poprej so mnoge naše dikle-domestiche-assistenti di casa delale nekaj let, prišparale precej denarja zato, da so se vrnile domov in se poročile z domačimi puobi. [...] Zdaj so pa strašno redke naše ženske, ki delajo po mestih, da bi se hotele za nimar vrniti domov. Pridejo še pogledati: prva leta so za usako licenzo doma, potem bolj redko, dokler ne pozabijo na svoj kraj. [...] Smo pred problemom kot toliki drugi italijanski kraji, da bomo v nekaj letih, če pojde tako naprej, ostali brez mladih žensk, da ne bodo tudi tisti naši puobi, ki bi radi ostali doma, se mogli oženit, da ne bo gospodinj za naše kmetije, za družine, za dom.« (Anon. 1959a: 1). In kot smo že poudarili, glas *Matajurja* je bil moški glas, glas oblasti, ki je med drugim znal povedati takole: »Mi furlanski Slovenci vemo, da je delo dikl težko, poniževalno in nagobarno za usako žensko, zlasti mlado. Mi ne bi bili radi, da bi še nimar propadalo sto in sto naših žena in čče, da bi se moralno pokvarjale, izgubljale zdravje, kot se to še dogaja. Nobeden še tako dober zakon ne more tega preprečiti. A meštir je maledet, tega se loti ženska samo takrat, kadar ne more dobiti drugega dela, ta meštir je suženjski, je ostanek starih časov« (Anon. 1958: 1–2). Kaj pa »glas Lepih Vid« (Mlekuž 2009: 123), se sprašuje Jernej Mlekuž in ugotavlja, da je marsikatera svojo zaposlitev videla kot priložnost, kot nekaj novega in vznemirljivega. Dekleta so sama večkrat povedala, da

»se je nardilo eno ešperjenco (izkušnja)« (Mlekuž 2009: 131). Gotovo je bilo velikokrat težko in so bile doma nič kaj dobrega obetajoče razmere, ki so na nek način prisilile dekleta v odhod, kot se je zgodilo dekletu iz vasi Polava, ki je kot trinajstletnica v letu 1951 odšla za hišno pomočnico v Gorico (doma je bilo devet otrok, družina pa se je preživljala skoraj izključno s kmetijstvom). Povedala je: »Ma (toda) smo sami zastopil. Oni (starši) niso dejal, da beš. Smo mi sami zastopil, da mormo iti. Zak (ker) tle ni blo nč. Ne, da so nas preganjal, pero (toda) smo vedel sami, da mormo iti« (Mlekuž 2009: 130–131).¹⁴ A kljub vsemu ne gre spregledati, da so življenjske izbire *dikl* kompleksnejše,¹⁵ kot se zdi na prvi pogled, kar ne nazadnje dokazujejo tudi ohranjena pričevanja deklet (Mlekuž 2004; 2005; 2009; 2014). Zaposlitev v tujih mestih je bila zagotovo tudi rezultat želje po ekonomski neodvisnosti, hkrati pa priložnost za pridobivanje novih znanj (jezika, spretnosti, navad). Nekatero med njimi so si zaželele le novih izkušenj ali vsaj delne finančne neodvisnosti, druge so se hotela otresti okov patriarhalne družine, zamenjati težko kmečko delo s privlačnejšim delom v gospodinjstvu ali pa zgolj doživeti spremembo v življenju. Nema lokrat so bili tudi starši zadovoljni, da njihova dekleta delajo v mestu, kjer jim ne primanjkuje osnovnih dobrin, kot je hrana. Ne nazadnje so bili pomirjeni že s tem, da so delale pri družinah, kjer so bile tudi nastanjene in niso bile izpostavljene pregreham mesta.¹⁶ Spet druge so si kljub dobremu ekonomskemu zaledju domače družine izbrale mesto kot vrata v svet. Pri tem je pomembno vlogo torej igralo privlačno, veliko mesto, kjer je biti dekla pomenilo »le začeto stopničko v socialni alilin profesionalni mobilnosti deklet in hkrati je bil to najlažji ter največkrat edini način za dekleta, da so lahko prišla v mesto« (Mlekuž 2004: 161).

¹⁴ Glej tudi: Momsen 2003: 1.

¹⁵ Marjan Drnovšek opozarja, da pri proučevanju izseljenstva premalo poudarjamo osebnostne ambicije, želje posameznikov po uspehu, izboljšanju lastnega materialnega in duhovnega življenja. Glej: Drnovšek 2002: 259.

¹⁶ Dekleta po družinah, kjer so delala, niso bila le pod oblastjo »gospodarja«, temveč tudi pod budnim očesom domačih, ki so preko sorodnikov in znancev nadzorovali njihovo bivanje v tujem mestu. Glej: Mlekuž 2009: 135–136.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ZHT, Marija piše Henriku, Tolmin, 29. 7. 1900.

ČASOPISNI VIRI

Anon. 1957: Dikle – »domestiche«. *Matajur*, št. 8, 1957, 1.

Anon. 1958: Dikle so postale osigurani delavci. *Matajur*, št. 8, 1958, 1–2.

Anon. 1958a: Ženske iz Furlanije v emigraciji. *Matajur*, št. 10, 1958, 2.

Anon. 1958b: Zakon o diklah na papirju. *Matajur*, št. 16, 1958, 1.

Anon. 1958c: Emigrantske rimese. *Matajur*, št. 21, 1958, 2.

Anon. 1959: Profesionalne šole za naše čече. *Matajur*, št. 7, 1959, 1.

Anon. 1959a: Beg žensk v mesta. *Matajur*, št. 19, 1959, 1.

Anon. 1960: Tečaj za naše čече – Corsi per le nostre ragazze. *Matajur*, št. 1, 1960, 3.

Anon. 1960a: Gospodinje – Casalinghe. *Matajur*, št. 4, 1960, 1–2.

Anon. 1960b: Naše čече so brez kvalifikacij. *Matajur*, št. 8, 1960, 1.

Anon. 1960c: Še o naših čečah, še o naših ženah. *Matajur*, št. 9, 1960, 1.

Anon. 1961: Emigrantski glas. Kateri so glavni emigrantski problemi. *Matajur*, št. 5, 1961, 4.

Anon. 1961a: Emigracija v Nadiški dolini. *Matajur*, št. 8, 1961, 1.

Dobrič, M. 1934: Minimalne plače za služkinje. *Gospodinjska pomočnica*, IV, št. 10, oktober 1934, 113–114.

LITERATURA

Avsenik Nabergoj, I. 2005: *Ljubezen in krivda Ivana Cankarja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Avsenik Nabergoj, I. 2010: *Hrepenenje in skušnjava v svetu literature: Motiv Lepe Vide*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Barbič, A., I. Miklavčič Brezigar 1999: Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem. Gospo-

dinjsko delo v tujini – nuja in priložnost nekoč in danes. V: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, letnik 39, št. 3/4, 39–47.

Budde, G.-F. 2000: La donna di servizio. V: U. Frevert, H.-G. Haupt (ur.), *L'uomo dell'Ottocento*. Bari: Editori Laterza, 2000, 142–173.

Drnovšek, M. 2002: Mobilnost Slovencev in regionalizem. V: *Zgodovinski časopis*, letnik 56, št. 3/4, 259.

Golež Kaučič, M. et al. 1970–2007: *Slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Slovenska matica.

Grafenauer, I. 1943: *Lepa Vida: Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti.

Hajnal, J. 1984: Due tipi di sistema di formazione dell'aggregato domestico preindustriale. V: R. Wall, J. Robin, P. Laslett (ur.), *Forme di famiglia nella storia europea*. Bologna: Il mulino, 1984, 99–142.

Kalc, A., M. Kodrič 1992: Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske migracije s posebnim ozirom na obdobje do prve svetovne vojne. V: *Zgodovinski časopis*, letnik 46, št. 2, 197–209.

Kalc, A. 2002: *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper, Trst: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Narodna in študijska knjižnica.

Kalc, A. 2008: Beneško izseljevanje v Severno Ameriko na začetku 20. stoletja. V: A. Kalc, A. Petricig, M. Predan, *Deriva nei continenti: le Valli del Natisone e i luoghi dell'emigrazione negli archivi fotografici di famiglia / Odplavljanje na celine: nadiške doline in destinacije izseljevanja v družinskih fotografskih arhivih*. [s.l.]: Unione Emigranti sloveni del Friuli Venezia Giulia: Centro studi Nediza, 2008, 90–109.

Kalc, A. 2009: Le migranti di ieri. Caratteri delle migrazioni femminili della Venezia Giulia tra continuità e mutamento. V: A. Verrocchio, P. Tessitori (ur.), *Il lavoro femminile tra vecchie e nuove migrazioni*. Roma: Ediesse, 2009, 43–58.

Kodrič, M. 1990: Iz Rezije v Rim. Življenjska zgodba izseljenke – varuške. V: *Jadranski koledar 1991*, Trst, 1990, 99–102.

Koprivec, D. 2006: Aleksandrinke – življenje v

- Egiptu in doma. V: *Etnolog*, št. 16 (76), 2006, 97–115.
- Lorenzon, O., P. Mattioni 1062: *L'emigrazione in Friuli*. Udine: Pellegrini.
- Makuc, D. 1993: *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Miceu, A. 2008: *La valigia di Teresa. Memorie di una serva furlana*. Gradisca d'Isonzo, Gorizia: Centro Isontino di Ricerca e Documentazione Storica e Sociale »Leopoldo Gasparini«.
- Mitterauer, M. 1990: *Historisch-antropologische Familienforschung: Fragestellung und Zugangswesen*. Wien: Böhlau.
- Mlekuž, J. 2004: Izbrani vidiki zaposlovanja beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest: tiha, grenko-sladka, nikoli povsem izrečena in slišana zgodba. V: *Dve domovini · Two Homelands 19*, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 2004, 141–164.
- Mlekuž, J. 2005: »Dikle«. Tiha zgodba. V: *Trinkov koledar za leto 2005*, Videm, 115–131.
- Mlekuž, J. 2009: Maledet? Schiavitu? Ko oblastni glas utihne. V: M. Milharčič Hladnik, J. Mlekuž (ur.), *Krila migracij. Po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, 121–142.
- Mlekuž, J. 2009a: Moja nona. V: M. Milharčič Hladnik, J. Mlekuž (ur.), *Krila migracij. Po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, 9–13.
- Mlekuž, J. 2014: Dikle in Italian Cities: Personal Experiences, Public Interpretations. V: M. Milharčič Hladnik, J. Mlekuž (ur.), *Going Places. Slovenian Women's Stories on Migration*. Akron, Ohio: The University of Akron Press, 2014, 136–167.
- Moch, L. P. 2006: Men and Women in Paris, 1875–1925. Gender and Migration. V: *History / Gender / Migration conference*. Paris: Ecole Normale Supérieure, 29. marec 2006, 1–13.
- Momsen, J. H. 2003: Maids on the Move. Victim or Victor. V: J. H. Momsen (ur.), *Gender, Migration and Domestic Service*. London, New York: Routledge, 2003, 1–20.
- Pagani, B. M. 1968: *L'emigrazione friulana dalla meta del secolo XIX al 1910*. Udine: Arti grafiche friulane.
- Parreñas, R. S. 2001: *Servants of Globalization. Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Pečnik, K. 1902: Slovenci v Egiptu. V: *Koledar Družbe sv. Mohorja*, Celovec, 1902, 51–57.
- Pevec, M. 2011: *Aleksandrinke*. Dokumentarni film.
- Pogačnik, J. 1988: *Slovenska Lepa Vida ali Hoja za rožo čudotvorno: Motiv Lepe Vide v slovenski književnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Škrlič, K. 2009: Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinca: demitizacija aleksandrink. V: M. Milharčič Hladnik, J. Mlekuž (ur.), *Krila migracij. Po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, 143–189.
- Šumrada, J. 1984: Gospodarjenje neke slovenske družine konec 19. in v začetku 20. Stoletja. V: *Zgodovinski časopis*, letnik 38, št. 3, 1984, 171–177.
- Testen, P. 2010: *Hišne pomočnice – žensko delo v mreži narodnih in socialnih odnosov na Goriškem v 19. in 20. stoletju*, doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Testen, P. 2013: Plačano hišno delo, pravne norme in vsakdanja praksa: goriške služkinje v 19. in na začetku 20. stoletja. V: Marta Verginella (ur.), *Dolga pot pravic žensk. Pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*. Zbirka Razprave FF Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Studia humanitatis, 2013, 185–212.
- Verginella, M. 2006: *Ženska obrobja. Vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta.
- Verginella, M. 2011: Aleksandrinke med mitom in resničnostjo. V: F. Però, P. Vascotto (ur.), *Le rotte di Alexandria: convegno di studi*, Trieste, 1–2 dicembre 2008: simpozij, Trst, 1.–2. december 2008. Trst 2011, 153–161.
- Žagar, J. 1986: Služkinje v Ljubljani. V: *Traditiones 15*, 1986, 19–49.
- Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, Prvačina, dostopno na: www.aleksandrinke.si.